
Aardewerk

---

driemaandelijks tijdschrift

Herfst 2019

Aardewerk
Beweging voor radicale ecologie
Beurtstraat 43
3390 Tielt-Winge

info@aardewerk.be
www.aardewerk.be
BE95 5230 8031 4358
RPR Leuven 0470.247.882

Verantwoordelijke uitgever: Hans Versteden, Beurtstraat 43, 3390 Tielt-Winge
Redactie: Luc Geeraert en Julie Van Houtryve
Typografie: Julie Van Houtryve

INHOUDSOPGAVE

Redactioneel voorwoord en agenda	Julie Van Houtryve	3
Eerbetoon aan Rom De Cock	Gyde Knebusch	13
Zomerweek 12-18 augustus 2019: De mens voorbij, de zomerweek voorbij: met Ullrich Melle en Ton Lemaire onder planten en dieren	An Van Damme	14
De Olmendans	Jeanneke van de Ven	24

Aardewerk wil een ontmoetingsplaats zijn voor mensen die op zoek zijn naar leefwijzen die minder vervreemdend, verkwistend, gehaast en dwangmatig zijn, en die ecologisch meer duurzaam, samenhorig, rechtvaardig en vreugdevol zijn.

De opname van een artikel in *aardewerk* impliceert niet noodzakelijk de volledige inhoudelijke instemming van de redactie. Het betekent wel dat de tekst nuttig bevonden werd als bijdrage aan de radicaalecologische ideeënontwikkeling.

Een afdruk van of uittreksel en overname uit *aardewerk* mag slechts geschieden mits bronvermelding en schriftelijke toelating vooraf van Aardewerk en de auteur.

Beste lezer,

Nu de zomer ons definitief vaarwel heeft gezegd, gaan we opnieuw een periode tegemoet met tal van veranderingen in de natuur en bij de mensen. De weelde van de oogst verwent ons met velerlei lekkers, vogels migreren, zwammen komen tevoorschijn, herten brullen, regenwater baant zich een weg in de bodem, schaarse maar warme zonnestrallen strelen onze huid, mensen kruipen dichterbij elkaar. Geen beter moment om terug te blikken op de gebeurtenissen van het voorbije jaar en de zaken die ons dierbaar zijn. In dit herfstnummer kan je het volledige programma van het nieuwe opleidingsjaar van Aardewerk alsook een selectie van andere activiteiten ontdekken, de boeiende uiteenzettingen en ontmoetingen tijdens de Zomerweek in Bérismenil herbeleven, je verdiepen in het verhaal achter de legendarische Olmendans en mee stilstaan bij het verlies van onze geliefde Aardewerker Rom De Cock.

Veel leesplezier gewenst,
Julie Van Houtryve

nieuwsbrief@aardewerk.be

Nieuw opleidingsjaar 2019-2020

Beknopt overzicht

29/11-1/12: Ecospiritualiteit:

Jacques Haers: Onderscheiden waar het op aankomt in de sociaal-ecologische crisis

Els Janssens: Taoïstische en boeddhistische ecospiritualiteit

Ullrich Melle: Eco-spiritualiteit

Landbouw:

14/12: Louis De Bruyn: Landbouw bekeken vanuit verschillende grondhoudingen:
ecomodernisme versus agro-ecologie

De mens voorbij:

11/1: Ullrich Melle: De mens voorbij. Deel I: dieren- en plantenethiek

1/2: Ullrich Melle: De mens voorbij. Deel II: ecologische ethiek

Commons, democratie en burgerschap

29/2: Dirk Holemans: Commons: als burgers zelf het heft in handen nemen

29/2: Dirk Holemans: Ecologie, democratie en burgerschap

Ecologische crisis en het Zuiden:

21/3: Alma Dewalsche: Het graaimodel, de ecologische crisis en het Zuiden

Landschap:

9/5: Glenn Deliège: Een landschap van betekenis: heden als verleden en toekomst

Ecologie en politiek:

30/5: Pascal Debruyne: Ecologie en politiek

Ecopsychologie:

30/5: Anneleen Kenis: Ecopsychologie

12-14/6: Terugkeer naar het Leven:

Fanny Mattheusen: Terugkeer naar het Leven: inzichten en praktijken in innerlijke transitie
gebaseerd op 'Het Werk dat weer Verbindt' van Joanna Macy

Uitgebreid overzicht

1.

Weekend 29 november – 1 december 2019: Kasteeltje Wijgmaal

29 november 19u: Inleiding en kennismaking

30 november: Jacques Haers: Onderscheiden waar het op aankomt in de sociaal-ecologische crisis

Sommige christelijke perspectieven op de werkelijkheid hebben bijgedragen tot de sociaal-ecologische crisis, maar er groeit een nieuw bewustzijn en christenen vragen vandaag naar de kansen die hun geloof biedt om deze crisis te beantwoorden. Tegelijkertijd biedt deze crisis hen de kans hun geloof te herontdekken. Dit blijkt zowel in grass-roots initiatieven wereldwijd, als in verschillende vormen van theologisch denken en zelfs in gezaghebbende kerkelijke documenten. In deze bijdrage wil ik die drie perspectieven toelichten en illustreren. Op deze wijze wordt ook verhelderd dat religieuze ecospirituele perspectieven op de sociaal-ecologische crisis een belangrijke bijdrage kunnen leveren.

30 november: Els Janssens: Taoïstische en boeddhistische ecospiritualiteit

In de spirituele en filosofische tradities van het Verre Oosten ontwikkelde zich een bijzondere aandacht voor de natuur en voor de processen die zich spontaan en natuurlijk voltrekken. Het taoïsme is hiervan de radicaalste vorm. De natuur heeft hierin een waarde op zichzelf, los van de mens of van een metafysische God. Ze heeft een inherente wijsheid waardoor er een fundamenteel vertrouwen is in de natuurlijke processen, ook in de mens. Dit kosmische wonder dat zich vanzelf voltrekt is voor hen sacraal. Het ethische doel is hierin zo weinig mogelijk in te grijpen. Daarnaast biedt het boeddhisme een spiritualiteit die de fundamentele eenheid van al wat leeft centraal stelt en van hieruit een levenshouding van mededogen, zorg en aandacht nastreeft.

We gaan in deze lezing na op welke basisuitgangspunten deze twee tradities gebouwd zijn en waarin zij verschillen van de basisuitgangspunten die onze westerse traditie bepaald hebben. We gebruiken hiervoor de comparatieve filosofie van Ulrich Libbrecht. Hij ontwikkelde een helder model om ideeën uit Oost en West met elkaar te vergelijken, niet om ze tegenover elkaar in een conflictmodel te plaatsen maar om ze samen te voegen tot een ruimere en diepere kijk op mens en wereld. De fundamenteel andere basisuitgangspunten kunnen een belangrijke inspiratiebron zijn om onze westerse vanzelfsprekendheden te doorbreken en een uitweg te vinden uit de ecologische, sociale en religieuze crisis waarin we ons bevinden.

1 december: Ullrich Melle: Eco-spiritualiteit

Veel mensen in onze samenleving zijn op zoek naar een diepere, geestelijke verankering in hun leven, naar een inspiratie en motivatie die verder en dieper gaat dan het streven naar materiële welvaart en comfort. Het traditionele zingevende kader van de christelijke religie vooral in zijn kerkelijke gezagsvorm is echter voor velen niet meer geloofwaardig. Zij begeven zich daarom op allerlei andere spirituele paden.

In het radicaal-ecologische denken wordt de ecologische crisis steeds ook in verband gebracht met een spirituele crisis die het gevolg zou zijn van een diepgaande vervreemding van de natuur, zowel de eigen menselijke alsook de niet-menselijke natuur. Deze vervreemding heeft, zo luidt het, een spirituele leegte en zinverlies tot gevolg die wordt gecompenseerd door het onverzadigbare verlangen naar materiële bezit en consumptie. Volgens Rudolf Bahro leidt de weg uit de ecologische crisis daarom langs binnen. Een spirituele omwenteling is de voorwaarde voor een reddend handelen.

Er is eerst en vooral nood aan een verheldering van het begrip 'spiritualiteit', over de verschillende betekenissen die daarmee worden verbonden om daarna de vraag te kunnen stellen of en op welke wijze de natuur een bron van spirituele ervaring kan zijn.

2.

14 december 2019

Louis De Bruyn: Landbouw bekeken vanuit verschillende grondhoudingen: ecomodernisme versus agro-ecologie

Wie het debat in de media een beetje volgt, merkt dat biologische landbouw regelmatig onder vuur komt te liggen. Bepaalde opiniemakers zijn van mening dat biologische, of bij uitbreiding agro-ecologische landbouw, te weinig productief is om duurzaam te kunnen zijn. Bovendien woedt er al jaren een sterk gepolariseerd debat omtrent het nut van ggo's. Wie zich al te kritisch uitdrukt over ggo's wordt door sommigen als onwetenschappelijk of ideologisch, zelfs religieus bestempeld. Kloppen dergelijke stellingnames of is hier meer aan de hand? Volgens ondermeer Edith Lammerts van Bueren, prof biologische plantenveredeling aan de Universiteit van Wageningen, is dat wel degelijk het geval. Zij stelt dat dergelijke controverses te maken hebben met het feit dat veel problemen rond duurzaamheid niet alleen een technologische aangelegenheid betreffen, waarvoor er al dan niet kennis aanwezig of nodig is, maar ook kunnen te maken hebben met het al dan niet bestaan van maatschappelijke overeenstemming over de achterliggende waarden en normen. Wetenschap is immers nooit waardenvrij: onderzoeken en technologische ontwikkelingen zijn steeds gebaseerd op achterliggende veronderstellingen en keuzes. Bij dat besef begint de 'innerlijke dimensie van wetenschap', aldus Lammerts van Bueren. Wanneer we het over landbouw en voedselproductie hebben, spelen waarden en normen over de manier waarop we als mens tegenover de natuur staan, een cruciale rol. Beschouwen we, zoals ondermeer de ecomodernisten doen, de natuur als iets dat onderworpen moet zijn aan de mens? Of zien we de natuur als partner, zoals dat bij agro-ecologie het geval is?

3.

11 januari 2020

Ulrich Melle: De mens voorbij. Deel I: dieren- en plantenethiek

De ethiek zet ons aan door haar normen en regels om in ons gedrag rekening te houden met de belangen, noden en rechten van anderen. In de traditionele ethiek is het vanzelfsprekend dat deze anderen vooral, zo niet uitsluitend andere mensen zijn. Deze vanzelfsprekendheid werd in de voorbije decennia nadrukkelijk in vraag gesteld door de dieren-, planten- en ecologische ethiek. De traditionele opvatting dat slechts mensen aanspraak kunnen maken op morele consideratie en dat niet-menselijke

wezens en natuurlijke gehelen zoals soorten, landschappen, ecosystemen slechts nutswaarde voor de mens hebben en moreel gezien niet van tel zijn, werd als soort-egoïsme en antropocentrisme afgekeurd.

In dit eerste gedeelte over de uitbreiding van de ethiek tot de niet-menselijke wezens en wereld worden de aanzetten tot een dieren- en plantenethiek toegelicht.

Kenmerkend voor de ondertussen al klassieke vormen van dierenethiek, de dierenwelzijns- en dierenrechtenethiek die met de namen van Peter Singer en Tom Regan zijn verbonden, is de uitbreiding van de morele kring tot alle gevoelige wezens (Singer) of alle wezens die subject van een zelfbepaald leven kunnen (Regan) zijn. Deze uitbreiding stopt dus aan de grens van het bewustzijn. Niet alleen een groot aantal dieren, zoals de insecten, maar ook alle planten blijven uitgesloten uit de morele kring omdat men ervan uitgaat dat zij onbewuste organismen zijn. Op dit en andere punten is de klassieke dierenethiek zelf onder groeiende kritiek komen te staan. In navolging van de nieuwe kijk op dieren in de dierenethiek wordt nu ook gepleit voor een nieuwe kijk op planten, die planten niet langer als zuivere biologische machines beschouwt, maar hen een eigen waardigheid toekent.

4.

1 februari 2020

Ulrich Melle: De mens voorbij. Deel II: ecologische ethiek

In tegenstelling tot de dieren- en plantenethiek is de ecologische ethiek in eerste instantie bekommerd om de natuur of de aarde in haar geheel en om de gehelen waaruit de natuur bestaat zoals de soorten en de ecosystemen en de grote functiemechanismen van de natuur, zoals de natuurlijke evolutie. De ecologische ethiek is dus een ethiek van het natuurbehoud. Een ethische benadering van de natuur betekent ons gebruik van de natuur, onze ingrepen in en veranderingen van de natuur beperkingen op te leggen omwille van de natuur zelf, omwille van haar eigen waarde en waardigheid.

De vraag is waarop een dergelijke inherente waarde of waardigheid van de natuur kan stoelen vooral ook met het oog op één van de voornaamste kenmerken van de natuur: de enorme verspilling van individuele levens en de talloze 'wreedheden' in de natuur. Een holistische ecologische ethiek lijkt in een onophefbaar conflict te staan met een ethiek die gericht is op het behoud, het welzijn en de rechten van individuen, zijn het mensen, dieren of planten.

In dit gedeelte over een ethiek die verder reikt dan de menselijke naaste zullen de grondslagen en mogelijkheden van een ecologische ethiek worden besproken.

5.

29 februari 2020

Dirk Holemans: Commons: Als burgers zelf het heft in handen nemen

Om de ecologische crisis aan te pakken wordt meestal gerekend op een meer doortastende overheid, of door andere groepen, op meer dynamische ondernemingen. Daarbij gaat het debat voorbij aan een derde wijze om zaken te organiseren: zelfbeheer, in zogenaamde commons. Hierbij gaat het om burgers die zich collectief organiseren om een goed of een dienst zorgzaam te produceren of te beheren. Dat kan bijvoorbeeld een plukboerderij zijn, een publiek park, een energiecoöperatie of een gereedschapsbibliotheek zijn.

Commons werden lang als marginaal beschouwd. Dat veranderde radicaal toen in 2009, midden de financieel-economische crisis, Elinor Ostrom de Nobelprijs Economie kreeg voor haar onderzoek naar commons. Ze kwam tot de vaststelling dat het economisch vaak beter is om gemeenschapsgoederen door de betrokkenen zelf in groep te laten beheren. Iets wat we in de praktijk zien met de nieuwe golf aan commons sinds het begin van deze eeuw, waarbij burgers zelf het heft in handen nemen voor een duurzame toekomst wanneer overheid en bedrijfsleven het laten afweten.

Dirk Holemans: Ecologie, democratie en burgerschap

De ecologische crisis vereist een radicale wijziging van de samenleving, van productie- en consumptiewijze, waarin zowel de huidige als de toekomstige generaties een stem hebben. Het huidige democratisch systeem zit echter gevangen in een korte-termijn electoraal perspectief, waardoor het structureel niet in staat is deze radicale koerswijziging door te voeren. Daarom is het ook een ecologische taak om werk te maken van een toekomstgericht model van democratie. Dit model vertrekt vanuit het concept van 'ecologisch burgerschap' dat uitgaat van autonomie in verbondenheid. Hierbij wordt de individuele vrijheid terug gekoppeld aan het algemeen belang. Een dergelijke dialogische democratie wil een koppeling maken tussen publieke besluitvorming en persoonlijke levensstijl, zonder de noties van individuele vrijheid en autonomie geweld aan te doen. Op deze wijze kan een maatschappelijk draagvlak worden opgebouwd voor de noodzakelijke ecologische trendbreuken. Daardoor kan ook de centrale vraag van zowel de politieke filosofie als de ecologie, 'hoe goed te leven', opnieuw centraal gesteld worden in onze samenleving.

6.

21 maart 2020

Alma Dewalsche: Het graaimodel, de ecologische crisis en het Zuiden

We bevinden ons midden in een allesomvattende crisis, een crisis van ons beschavingsmodel. De ecologische crisis van vandaag is de vrucht van drie eeuwen industriële ontwikkeling waarin de natuur gezien werd als een onuitputtelijke bron van rijkdom. Het is evenwel vooral sinds half de 20^e eeuw dat de westerse maatschappij is meegezogen in een ongeëvenaarde stroom van produceren en consumeren. De motor van dit proces is de mythe van permanente economische groei, die vandaag schaamteloos zijn excessen beleeft in de graaicultuur van het crony capitalism. Het model zit op ramkoers met de grenzen van de planeet en vernietigt hele samenlevingen.

Noord en Zuid zijn in dit model met elkaar verbonden als een Siamese tweeling. Het Zuiden kreeg de rol toebedeeld van leverancier van goedkope grondstoffen. Nog steeds kijkt het Westen vooral naar het Zuiden om zijn honger naar grondstoffen te stillen. De uitputting van de natuurlijke rijkdommen, de ontwrichting van hele samenlevingen en aanslepende internationale conflicten wijzen erop dat er een gevaarlijk spel aan de gang is.

Een radicaal nieuw concept voor ontwikkeling en welzijn, voor 'het goede leven' dringt zich op. Een alternatief met respect voor de pluriformiteit van bevolkingsgroepen, culturen en biotopen. Met respect voor de toekomstige generaties en voor de draagkracht van de planeet.

7.

9 mei 2020

Glenn Delière: Een landschap van betekenis: heden als verleden en toekomst

In het spoor van mondiale tendensen ontstaat er in Europa razendsnel een tweesporenlandschap. Onder invloed van de industrialisatie is het grondgebruik in de meest productieve regio's sterk geïntensiveerd, tegelijk vindt er een extensivering plaats in de minst productieve regio's. Hierdoor ontwikkelt zich een harde scheiding tussen hoog dynamische industrieel/urbane zones en laag dynamische ontvolkte rurale gebieden. Het platteland, als traditionele overgang tussen stad en natuur, verdwijnt daarbij.

Het verdwijnen van het platteland stelt het natuurbehoud voor belangrijke uitdagingen, in het bijzonder binnen Europa. Onze natuur is immers al millennia 'plattelandsnatuur' en dat maakt haar niet minder rijk. Deze rijkdom staat nu echter onder druk van twee kanten: urbanisatie en industrialisatie aan de ene kant, maar ook depopulatie en het ermee samenhangend gebrek aan beheer aan de andere kant. Sommige natuurbehouders kiezen daarom resoluut voor de vlucht vooruit: de nieuwe wildernissen die ontstaan door de ontvolking van het platteland moeten alle kansen krijgen om zich te ontwikkelen. Hun ideeën

botsen echter op de weerstand van de voorvechters van het traditionele landschap. Langs de andere kant lijken concepten als biodiversiteit en ecosysteemdiensten een bemiddeling tussen urbanisatie en natuurbehoud mogelijk te maken. Sommige natuurbehoudspraktijken die daaruit voortvloeien, dreigen echter het landschap te herleiden tot een lege doos die restloos ter beschikking staat van menselijke manipulatie.

Hoe moet het natuurbehoud omgaan met deze spanningen? In deze sessie proberen we niet alleen bepaalde evoluties binnen het natuurbehoud te kaderen en analyseren, maar verdedigen we ook het idee dat een geslaagd natuurbehoud steeds moet vertrekken vanuit het idee van het landschap als onherleidbare drager van betekenis.

8.

30 mei 2020

Pascal Debruyne: Ecologie en politiek

Er gaapt een enorme kloof tussen de wetenschappelijke kennis over de ecologische crisis en de concrete manier waarop burgers en politiek er in het dagelijkse leven op inspelen. Men heeft de mond vol over de opwarming van de aarde die we nu moeten stoppen. Maar op het terrein staan gemakzucht, economische belangen en kortzichtige electorale motieven trendbreuken in de weg. We laven ons aan technologische fata morgana's – kernfusie, elektrische auto's, geothermische energie –, waar het ooit wel eens van komt. Zolang de kapitalistische economie en levensstijlen maar niet drastisch hoeven te worden herzien. Zo houdt het hegemonische denken de mensen voor dat sociale en ecologische duurzaamheid te combineren valt met ongebreidelde groei van de economische welvaart. In de discussie zullen we het vooral over de politieke dimensie hebben. Wat betekent deze hegemonie voor onze samenleving? Hoe verhoudt de ecologische beweging zich er vandaag tegenover? Hoe kunnen we een tegenhegemonische kracht opbouwen en wat moeten diverse actoren – burgers, milieubeweging, academici, partijen – daarvoor doen?

Anneleen Kenis: Ecopsychologie

De ecologische crisis confronteert ons niet enkel met een enorme maatschappelijke uitdaging, maar ook met onszelf. Hoe omgaan met de ernst en schaal van de crisis, zonder in wanhoop en doemdenken te vervallen? Hoe de ecologische catastrofe in de ogen kijken, zonder er zelf aan onder te gaan? En zijn we niet allemaal – tot op zekere hoogte – gevangen in een systeem dat efficiëntie en kostprijs boven sociale rechtvaardigheid en duurzaamheid plaatst? De schizofrenie die onze maatschappij kenmerkt, leeft ook in onszelf: zouden we niet anders handelen mochten we de ecologische catastrofe echt serieus nemen?

Toch is schizofrenie niet persé iets dat we moeten verloochenen. We leren van de existentiële psychologie dat de mens niet anders kan dan schizofreen zijn en dat (gezond) leven enkel mogelijk is door de ogen gedeeltelijk te sluiten. We starten vanuit een analyse van onze eigen bewuste en onbewuste processen

om ons collectief functioneren beter te begrijpen. Tezelfdertijd analyseren we hoe ons huidig maatschappelijk systeem ons mee gemaakt heeft tot wie we vandaag zijn, of we daar gelukkig mee zijn en hoe we daar verandering in kunnen aanbrengen. Centraal staat de vraag hoe een gezonde schizofrenie een destructieve is geworden en hoe we daar voorbij kunnen bewegen.

In deze sessie kijken we hoe de ernst te erkennen zonder ons erdoor te laten verlammen, hoe in actie te treden zelfs als we niet zeker zijn dat we gaan winnen, waar lot- en strijdgenoten te vinden, hoe voorbij ontkenning aan de éne kant en doemdenkerij aan de andere kant te geraken, hoe onze energie te verdelen, waar onze kracht te vinden.

9.

Eindweekend 12-14 juni 2020: Kasteeltje Wijmaal

Fanny Mattheusen: Terugkeer naar het Leven

Het eindweekend van de opleiding zal gericht zijn op inzichten en praktijken in innerlijke transitie gebaseerd op 'Het Werk dat weer Verbindt' van Joanna Macy. Immers maatschappelijke transitie is slechts mogelijk indien deze gedragen wordt door een innerlijke transitie.

Veel mensen voelen zich diep geraakt door de ernstige schade die de natuur en het leven op aarde wordt toegebracht. Omdat we ons zo machteloos voelen, leidt deze pijn vaak tot schuldgevoelens of ontkenning, met als resultaat dat we onze geest afsluiten.

Joanna Macy doet ons beseffen dat wanneer we onze pijn voor de wereld ontkennen of onderdrukken, we ook onze kracht ondermijnen om bij te dragen aan de heling ervan. Vanuit dit elementaire inzicht ontwikkelt zij al sinds de jaren '70 het Werk dat weer Verbindt. Voor deze methode heeft zij geput uit systeemtheorie, diepe ecologie, ecopsychologie en verschillende spirituele tradities. Het Werk dat weer Verbindt helpt de weg voorbereiden voor de overgang van de industriële groeimaatschappij naar een levensondersteunende samenleving, een overgang die ook wel de 'Grote Ommekeer' wordt genoemd.

Tijdens het weekend vertellen we over het werk van Joanna Macy en we gaan vooral ook zelf aan de slag met de oefeningen die zij al jarenlang ook verspreidt in haar trainingen en workshops. Oefeningen die hoofd, handen en hart beroeren.

Meer informatie en inschrijven kan via www.aardewerk.be/opleiding.

Agenda Aardewerk

19-20/10: Dag van de Trage Weg

24/10: maandelijkse jongerenstaking voor klimaat

27/10: Dag van de Stilte

10/11: Ecopolis19 #GenerationHope

29/11: 4de wereldwijde jongerenstaking voor klimaat (decentraal)

8/12: massa klimaatactie voor COP25 in Brussel

Heb je een les gemist? Wil je een spreker nog eens horen of leer je graag een nieuw thema kennen? Ter herinnering: Aardewerkers die de volledige tweejarige opleidingscyclus doorliepen, hebben de mogelijkheid om een losse lesdag (bijdrage € 15) of een weekend(dag) (€ 45 vanwege de heerlijke warme maaltijden) mee te volgen. We hopen je te mogen verwelkomen en verder samen te werken aan een uitweg uit de sociaal-ecologische crisis. Graag even verwittigen via info@aardewerk.be.

Eerbetoon aan Rom De Cock

Rom De Cock, een persoon die ons allen lief was op vele zomerweken van Aardewerk, is op 23 augustus vredig ingeslapen. Hij heeft voor ons iets opgeschreven:

"Dat wil ik u graag op het hart drukken. Leven en dood zijn belangrijke dingen. Snel vergaan alle zaken. Wees waakzaam, nimmer onoplettend. Steeds aandachtig."

Rom was de boeddhistische ziel in onze groep. Zijn stem deed er toe, het was een zuivere klank, nooit luid, nooit haastig. Hij had niet veel tijd om te filosoferen, want hij deed vanalles.

Hij en Katrien gaven Shiatsu-behandelingen. Het was heerlijk zich uit te strekken, de ogen te sluiten om spanning, disharmonie weg te laten vloeien.

Met hem gaan wandelen was een verrijking, hij kende zowat alle planten en waar ze goed voor waren. Hij maakte thee, niet altijd even lekker, maar weldadig. Van groene vingers gesproken: zijn kleine tuin puilde uit van de planten tot aan het dak van het huis. Ook voor deze Zomerweek bracht Katriens dochter Tine bakken vol met groenten mee uit Rom zijn tuin.

Sinds enkele jaren kwam hij niet meer naar de Zomerweek, hij ging naar het boeddhistische Instituut Yeunten Ling, dicht bij Huy. Iedereen kan er naartoe gaan, eten, slapen, ceremonies meemaken, mediteren, zingen, naar Lama's luisteren. Er was daar veel achter de schermen te doen en Rom verzorgde de tuin en deed mee. Daar werd op 11 oktober een boeddhistische dienst voor hem gehouden.

De laatste jaren kwam ik hem nog wel eens tegen op een betoging Hart Boven Hard of een vredesmanifestatie of in een station toen hij op weg was naar Huy.

Als je zijn levensweg bekijkt, werkte hij eerst als installateur van buizen en grote stallen. Als hij later de weg was opgegaan van Oosterse praktijken, kon hij absoluut niet door zijn knieën zitten. Maar hij wilde het en hij zette door, dag na dag een beetje, tot het lukte.

Ik heb zeer veel van Rom geleerd en ik ben hem zeer dankbaar.

Gyde Knebusch is actief in de draaischijf van Aardewerk.

Zomerweek, 12-18 augustus 2019: De mens voorbij, de zomerweek voorbij: met Ullrich Melle en Ton Lemaire onder planten en dieren

Idyllisch en vol leven. De omgeving van het Molenhuis in Bérismenil waar de zomerweek van Aardewerk plaatsvond is een mooie plek om tot rust te komen. Even naar de tent? Dan wandel je via de brug over het riviertje, onder de bomen door, naar het weilandje. Voor je voeten zie je muisjes in hun holletjes verdwijnen en sprinkhanen wegspringen. En kijk eens in het water. In de vijver zitten kikkers en in de Belle Meuse rivierkreeftjes. Het is een prachtige plek in het groen, waar het makkelijk is om je verbonden te voelen met alle leven.

Alle leven? 'Plantenblindheid! U schrijft over de mensen en de dieren, alsof zij de hoofdrol spelen tegen een groen gekleurde achtergrond. U ziet de planten als een groen decor.' Hoor ik daar Ullrich Melle? Inderdaad, ik betrap mezelf hier op een zoöcentrische bril.

Die bril eens een week afzetten, en voorbij de mens denken, dat deden we tijdens de zomerweek. Met een zestigtal mensen, volwassenen en kinderen, trokken we in augustus naar Bérismenil in de Ardennen. Kamperen of in het huis overnachten, het was vrij te kiezen. Op het programma: 's morgens een lezing, de namiddagen zelf in te vullen en 's avonds een luchtigere groepsactiviteit.

Het was de eerste keer dat ik meeging op zomerweek. Mijn twee kinderen zagen het ook zitten. We lieten de papa thuis, namen een dorpsgenote mee en reden gepakt en gezakt naar Bérismenil, waar we onze tent opzetten op een prachtig weilandje naast het water.

Een droogstoppel die het over liefde heeft

Op de eerste avond heeft Ullrich Melle alles al gezegd. 'De radicale ecologie pleit voor een andere verhouding van de mens tot de niet-menselijke natuur.' En even later: 'Dan mag u nu naar huis gaan'. Toch wel een aparte vorm van humor, van deze milieufilosoof en professor emeritus van de K.U.Leuven.

Gelukkig volgde er nog een verhaal over een droogstoppel en de liefde. In 1972 schreef Christopher Stone – een jurist, dus moet het wel een droogstoppel zijn – het boek 'Should trees have standing?', waarin hij er *vrij serieus* voor pleit om juridische rechten toe te kennen aan natuurlijke objecten, zoals bossen, rivieren en oceanen. Onze planetaire problemen vragen om een radicale verschuiving in onze gevoelens over 'onze' plaats in de rest van de natuur, zegt hij. Om het sterk uit te drukken: we moeten ons vermogen om lief te hebben ontwikkelen. Of, zachter uitgedrukt: ons meer bewust zijn van de samenhang in de natuur. Het is pure Aardewerk-filosofie, zo pleiten voor een radicaal andere relatie tot de natuur.

Twee foto's bekeken we nog, meer was er niet nodig om ons met de neus op de feiten te drukken: we voelen ons onwennig in onze relatie tot dieren. En dan hebben we het nog niet over de planten gehad, hen zien we vaak niet eens staan. De toon was gezet.

Fytoceen en antropoceen

We bleven nog wat langer, en lieten ons twee voormiddagen door Ullrich Melle op sleeptouw nemen doorheen de plantenwereld. Onze eerste opdracht: alles in perspectief plaatsen. De aarde bestaat 4,6 miljard jaar, heeft nog 7 miljard jaar voor de boeg en wij doen, ocharme, nog maar 10.000 jaar aan landbouw en veeteelt. We vinden onszelf belangrijk en we realiseren ons niet dat 99 procent van alle biomassa plantaardig is. Niks antropoceen, zegt Ullrich, we leven al 400 miljoen jaar in het 'fytoceen', het tijdperk van de planten. Het zijn de planten die, samen met schimmels en micro-organismen, het andere leven mogelijk maken.

Of toch, het antropoceen? De mens is lang insignificant geweest, maar sinds het midden van de vorige eeuw heeft de mensheid zowat elk onderdeel van de biosfeer beïnvloed en veranderd. De wereld zoals we die kennen is voorbij, ook al beseffen we het nog niet. We staan aan de rand van epische veranderingen. Wij, de industriële mensheid, hebben ons op hetzelfde niveau geplaatst als de grote aardse krachten. En de aarde reageert met oncontroleerbare veranderingen.

Ondertussen namen de kinderen buiten hun taak als geologisch agens ernstig. Er werd meer dan één steen verlegd en plots lagen er dammen in de rivier. De loop van de Belle Meuse zal nooit meer dezelfde zijn.

Wie zal de wereld redden? Planten zullen de wereld redden, zegt Ullrich, want als zij het niet doen, wie dan wel? Planten hebben al vaker in de geschiedenis van de aarde het leven gered na extinctiegolven. Planten houden ons in leven.

Een andere tijdschaal

Laat ons dan toch maar eens beter naar die planten kijken. Biologisch gezien zijn we familie van elkaar, want we stammen allemaal af van een prokaryotische cel. Hoe kan het dat we onze familie zo uit het oog verliezen, dat we hen zo gemakkelijk tot 'groen tapijt' reduceren? Het antwoord is eenvoudig: omdat planten traag zijn. Je ziet ze niet groeien. Ze laten zich niet betrappen op hun vitaliteit. In dieren herkennen we ons, in planten niet.

We vinden planten geheimzinnig, we kunnen ze niet doorgronden. Toch zijn planten verbazingwekkend. Wist je dat één roggeplant 622 kilometer aan wortellengte heeft? En dat een volgroeide loofboom jaarlijks meer dan 10.000 kilogram suikers aanmaakt? Hoe indrukwekkend de plantenwereld is, zagen we ook 's avonds in de film 'Behind the Redwood Curtain'. We werden stil van dit verhaal over de Redwoodwouden in Californië. Die eeuwenoude woudreuzen, die volgens een andere tijdschaal leven, boezemen ontzag in. Het deed pijn om die mastodonten te zien vallen en de overgave waarmee activisten en ecologen voor het woud opkomen raakte ons. Maar tegelijk voelden we ergens ook wel begrip voor de werknemers-houthakkers, die hun werk uitvoeren om in hun levensonderhoud te voorzien, in de voetsporen van hun voorouders. Het leven is nooit zwart-wit.

Geen deel is essentieel

Het wonder dat alle leven op aarde mogelijk maakt is fotosynthese. Het is meteen ook het fundamentele verschil tussen planten en dieren. Planten maken hun eigen voeding, terwijl wij, dieren en mensen, rechtstreeks of onrechtstreeks van planten afhankelijk zijn. Zij kunnen zonder ons, wij zijn verloren zonder hen. We moeten ons wel verplaatsen om ons te voeden, dus hebben we compacte volumes. Bij planten is het anders: zij staan op een bepaalde plek en zetten daar in op het maximaliseren van hun oppervlakte, om zo veel mogelijk stralingsenergie op te vangen. Ze staan zo stil dat ze in de achtergrond lijken te verdwijnen. Onbeweeglijk, weerloos, kwetsbaar. Of toch niet?

Planten zijn minder kwetsbaar dan we denken. Ze zijn potentieel onsterfelijk, dat kunnen wij van onszelf niet zeggen. Planten behouden hun hele leven embryonaal weefsel, van waaruit ze nieuwe organen kunnen vormen. Een plant is nooit definitief afgebakend, geen deel is essentieel. Uit een tak kan een nieuwe boom groeien. Als je het zo bekijkt, is een plant niet echt een individu, maar eerder een collectief van samenwerkende cellen. Die plantencellen organiseren zich in een netwerkstructuur. Alle delen van de plant werken samen op voet van gelijkwaardigheid. Ze wisselen continu informatie uit. De intelligentie zit in de hele plant verspreid.

Dynamischer dan we ooit voor mogelijk hielden

We zijn geneigd te denken dat planten weerloos zijn en dat ze hun omgeving moeten ondergaan, maar dat is niet zo. Planten zijn veel dynamischer dan we ooit voor mogelijk hielden. 'Ze hebben allemaal ADHD', zegt Ullrich. En wat ze doen is verrassend doelgericht en probleemoplossend. Het valt ons niet op, want ze bewegen traag, ondergronds of op micrometerschaal. Hun wortels

bijvoorbeeld zijn bijzonder actief. En of de huidmondjes open of dicht zijn, stuurt de plant continu bij afhankelijk van de omstandigheden.

De plant beschikt over een enorme hoeveelheid informatie. Er is communicatie en samenwerking op het diepste niveau tussen de cellen. Een plant is een hyperactief communicatief netwerk. Op basis van de beschikbare informatie maakt een plant een afweging, een keuze. Hij reageert flexibel en aangepast op invloeden uit zijn omgeving. Planten reageren niet allemaal hetzelfde. Ze vergissen zich wel eens. Ze leren uit ervaring. Ze communiceren met elkaar. Het onderzoek naar hoe planten informatie verwerken – dat nog vrij recent is – toont aan dat we de complexiteit, levendigheid en intelligentie van planten lang onderschat hebben. ‘Planten moeten niet voor ons onderdoen,’ zegt Ullrich. Het vegetale is geen minderwaardige vorm van leven.

Dat inzicht roept een andere vraag op: hebben planten dan ook bewustzijn? Het is een delicate vraag die moeilijk te beantwoorden valt, want geen mens weet wat bewustzijn is. Wat we wel weten is dat ook planten in een wereld van betekenissen leven. Sommige elementen in de wereld rondom hen zijn gunstig voor hun voortbestaan, andere niet. Net als wij moeten planten daarin een weg zoeken. Volgens die kijk, ‘enactivism’ genoemd, hebben alle levende wezens bewustzijn. Meer kunnen we niet met zekerheid zeggen over het bewustzijn van planten, maar dat ze geen bewustzijn hebben is niet vanzelfsprekend, volgens Ullrich.

Op weg naar een plantenrevolutie en een plantenethiek

In de jaren '70 liet Peter Singer met zijn boek ‘Animal Liberation’ de ordening van de wereld, de ‘ladder van het zijn’ met mensen boven dieren boven planten op zijn grondvesten daveren. Tot dan toe werden dieren vooral mechanistisch benaderd, maar dankzij Singer kwamen mens en dier op één trede te staan. Speelt er zich nu iets gelijkaardigs voor planten af? Maken we een plantenrevolutie mee? Is het binnenkort gedaan met onze ‘zoöarrogantie’ en zijn we op weg naar ‘zoönederigheid’? Volgens Ullrich Melle wijst alles daarop.

Dat planten complexe levende wezens zijn is ondertussen algemeen aanvaard. Toch bekijken we hen doorgaans enkel als een middel om onze doelen te realiseren. Hun inherente waarde erkennen we nauwelijks. Kunnen we zo wel verder? Als we erkennen dat planten intelligente levende wezens zijn die ook een vorm van bewustzijn hebben, dan kunnen we toch niet anders dan hen niet onnodig te kwetsen en te doden? Dan moeten we hen wel met aandacht en respect behandelen? Het laatste is hierover nog niet gezegd, we staan nog maar aan het begin van de plantenrevolutie.

De eerste stappen in de richting van een plantenethiek zijn gezet. De waardigheid van alle levende wezens, inclusief de planten, is opgenomen in de Zwitserse grondwet. In 2008 maakte de Zwitserse ethische commissie dit concreter door te stellen dat we planten omwille van hun inherente waarde

met terughoudendheid moeten behandelen. Een document uit Duitsland ('Rheinauer Thesen zu Rechten von Pflanzen'), ook uit 2008, legt de fundamenten voor een plantenethiek. Het kent planten zes fundamentele rechten toe: het recht op voortplanting, het recht op zelfstandigheid, het recht op evolutie, het recht op het overleven van de eigen soort, het recht op niet-patenteren en het recht op respectvol onderzoek en ontwikkeling.

In de toekomst zullen we planten respecteren in hun eigenheid, zegt Ullrich. We hebben hen nodig voor voedsel en grondstoffen, maar hoe we nu met hen omgaan zal niet langer vanzelfsprekend zijn. Hij sloot af met een suggestie – met een knipoog – voor het thema van de zomerweek van volgend jaar: de schimmels. Daar valt blijkbaar ook veel over te vertellen.

Stilte en verbinding

De plant centraal zetten, het maakte indruk. Dat was te merken toen we er op een namiddag op uit trokken om materialen uit de natuur te verzamelen, in het kader van een ritueel van Joanna Macy, de Amerikaanse ecofilosofe die ons met 'het werk dat weer verbindt' aanmoedigt om stil te staan bij de chaos in de wereld en om een rol te spelen in de ommekeer.

Ik sloot me aan bij het groepje dat in stilte stammen, takken en bladeren verzamelde. Het viel op dat niemand levend materiaal verzamelde. Er was dan ook meer dan genoeg dood hout te vinden om met gevulde handen terug te keren. Met alle materialen uit de natuur bouwden we een kunstwerk naast het water. Dit werd een stilteplek om het leven te eren en los te laten. We droegen het op aan al het leven dat we moeten loslaten, en in het bijzonder aan Rom, Aardewerker die op dat moment stervende was.

Verstillings was een rode draad die doorheen de week liep. De ene dag was er een avondmaaltijd in stilte, op een andere dag genoten we van een stille avondwandeling door het bos. We waren stil genoeg om bevers bij hun dammen te zien: prachtig.

Elke ochtend dansten we de Olmendans, een eenvoudige dans in een cirkel, ook een onderdeel van het werk van Joanna Macy. Oorspronkelijk was de dans bedoeld om verbondenheid uit te drukken met de mensen uit de regio rond Tsjernobyl. We kregen de dans aangeleerd van Jeanneke, oermoeder van Aardewerk, die helaas na enkele dagen ziek naar huis ging. Het was telkens een magisch moment onder de bomen. Het deuntje bleef hangen, de kinderen hebben het thuis nog een paar dagen geneuried.

De dans begon met enkele stappen achteruit, om daarna vooruit en naar het midden te gaan. Achteruit kijken en rouwen om wat verloren ging hoort nadrukkelijk bij het werk van Joanna Macy. Op een avond legden we symbolisch dingen uit de natuur neer om dat wat verloren gegaan is in de wereld te erkennen. Een krachtig ritueel. Vooraf bracht Hilde de monoloog 'Beren met advocaten',

over de beren die de mensheid aanklagen. Ze lieten de kasboeken van de aarde aanvoeren, 'geschreven in wolken en gletsjers en sedimenten en geteld in de kleuren van de zon en de maan'. Ons belastingsysteem bleek niet het enige ter wereld te zijn. Indrukwekkend.

Een mens gaat op zomerweek om met hoop terug thuis te komen, zo blijkt. Marleen las op haar verjaardag een gedicht van Havel voor, waarvan volgende zin me bijbleef: 'Hoop is een kwaliteit van de ziel en hangt niet af van wat er in de wereld gebeurt'. De koekjes van hoop waarmee ze trakteerde waren snel op.

Door de ogen van een tienjarige

Voor de kinderen was het allesbehalve een stille week. Ik laat mijn dochter aan het woord:

"Deze zomerweek was anders dan alle andere vakanties. Ik was vrijer door de aanwezigheid van andere kinderen. Meestal lees ik heel veel op vakantie omdat ik niets anders te doen heb. Deze keer niet, ik speel hier veel meer (dat is een voordeel).

De kinderopvang was echt super! Caroline en Valerie waren heel vriendelijk. Ik ben gestopt met de Chiro omdat daar alleen maar spelletjes waren. Hier was het knutselen: bootjes, dammen, kampen, takken versieren, stenen versieren, een blotevoetenpad maken. Echt alles was leuk.

Het eten was ook lekker. Soms wat lekkerder dan andere momenten, maar het was lekker. Het was ook lief van Tine dat ze soms een schotel apart hield voor de kinderen.

Alle mensen waren lief. De bonte avond was goed georganiseerd. Wat wil je nog meer?

Helena"

Daar voeg ik graag aan toe dat de zomerweek in zijn geheel goed georganiseerd was. Dank u Karen, Steven, Niki, Jeanneke, Werner en Jelle.

Dierenrechten

In het midden van de week was het tijd om onze aandacht te verschuiven: van de planten naar de dieren. Onze eerste verkenning van de dierenwereld was een voormiddag met de twee sprekers, Ullrich Melle en Ton Lemaire, samen. Voor dierenrechten wordt al gestreden sinds de jaren '60, de beginperiode van de ecologische beweging, legde Ullrich uit. We bekeken de posities van Peter Singer, auteur van 'Animal Liberation' (1975) en van Tom Regan, auteur van 'The Case for Animal Rights' (1983). Singer is een utilitarist. Hij vindt dierenwelzijn belangrijk, maar laat gebruik en verbruik van dieren wel toe, zij het onder strenge voorwaarden.

Regan is principiëler. Hij wil dieren rechten toekennen en pleit voor een compleet verbod op gebruik en verbruik van dieren. Hij trekt die lijn ver door en pleit voor abolitionisme: alle gedomesticeerde dieren laten uitsterven. Gedaan met veeteelt, gedaan met gezelschapsdieren. Ik had de indruk dat er niet veel draagvlak was voor deze radicale positie bij de Aardewerkers, ofwel was iedereen te verrast. We zijn die dieren zo gewoon ondertussen, dat we ze moeilijk kunnen wegdenken. Veel dieren zijn door 10.000 jaar domesticatie ook zodanig genetisch veranderd, dat vrijlaten in de natuur geen optie is. Aanvullend op Singer en Regan bekeken we onder andere de feministische dierenethiek, die ruimte laat voor een meer emotionele benadering.

Welke richting gaan we uit? De consensus groeit: enkel een welzijnsethiek is onvoldoende. De geesten evolueren in de radicale richting, ingegeven door de enorme innerlijke rijkdom en de complexiteit van het dierenleven.

Dit lokte een interessante gedachtewisseling uit. Als we het planten- en dierenleven meer gaan waarderen, wat doen we dan met invasieve exoten en met plaaginsecten? En dieren onderling gaan toch ook niet bepaald zachtvaardig met elkaar om? Wat met de voedselketen? Het is cruciaal om de dimensie van onze menselijke activiteit te zien, zeggen Ullrich en Ton. Omwille van ons zelfbehoud instrumentaliseren wij de dieren- en plantenwereld. We gaan te ver. De voedselketen is geen vrijbrief om te vernietigen. Dat er altijd een spanning zal zijn tussen ecologie en ethiek moeten we aanvaarden, zegt Ullrich. Een leedvrije wereld bestaat niet. We kunnen ethiek en ecologie niet in hun algemeenheid verzoenen. Je kunt van een wezen houden en het toch doden.

Dieren werden lange tijd serieus genomen

De volgende twee voormiddagen – de laatste lezingen – bekeken we de dierenwereld vanuit een breder perspectief, samen met Ton Lemaire, antropoloog en filosoof, en schrijver van het boek 'Onder dieren - Voor een diervriendelijker wereld' uit 2017. Ton leeft afgelegen in Frankrijk en houdt daar een hond, kippen en bijen. In de abolitionistische visie kan hij zich dus niet vinden. De geschiedenis van 10.000 jaar domesticatie wil hij niet tenietdoen. Integendeel, dieren brengen rijkdom in ons leven, zegt Ton.

Opnieuw maken we een reis door de tijd, naar pakweg 20.000 jaar geleden. Toen maakten jager-verzamelaars in grotten, zoals in Lascaux, indrukwekkende afbeeldingen, vooral van dieren. Dieren betekenden veel voor hen: ze waren een deel van hun voedsel en ze hadden een spirituele betekenis. De mensen waren toen nog in de minderheid in een wereld vol dieren. De jacht was emotioneel, wisselvallig en gevaarlijk. Eigenlijk was het een pre-wetenschappelijke dierenstudie, waarin ze zich voortdurend vergeleken met de dieren. Die omgang met dieren droeg bij aan de vroege

ontwikkeling van ons menselijke bewustzijn. Ook later, bij de Grieken en de Romeinen, speelden dieren nog steeds een grote rol: mensen brachten dierenoffers, ze deden aan vogelwichelarij. We hebben dieren dus tijdens een groot deel van onze geschiedenis serieus genomen, ook in spirituele zin.

Het was het jodendom dat brak met elke verering van het dier. De joodse godsdienst introduceerde het monotheïsme en het antropocentrisme. Hun God stond – als eerste – buiten de natuur en in de wereld zelf was er niets meer heilig. Jahweh schiep de mens naar zijn gelijkenis, en die mens moest heersen over de dieren. De joodse godsdienst was de eerste waarin de mens volstrekt centraal kwam te staan. Toen werd de mens 'het dier dat geen dier meer wilde zijn'. Ons neerkijken op dieren is geworteld in de joods-christelijke traditie.

Het dierenproletariaat

'Heersen over de dieren' doen we ondertussen op industriële schaal. Miljarden koeien, kippen, varkens, geiten en andere dieren worden in kleine ruimtes opgesloten, geïnstrumentaliseerd als anonieme massa, verdingelijkt. Het is het 'dierenproletariaat', dat we uitbuiten met oog op maximale winst. Een normaal sociaal leven gunnen we hen niet, hun treurige bestaan eindigt in het abattoir. Het is een schandvlek in onze maatschappij, waarover we liever niet te veel weten. Steek het weg achter de coulissen, we verbloemen het wel met beelden van blije varkentjes.

Maar we instrumentaliseren niet alle dieren. Sommige dieren, zoals onze katten en honden, beschouwen we als gezinsleden. We vertroetelen en vermensenlijken hen. Het is de elite onder de dieren. We geven hen het vlees van het dierenproletariaat te eten. Onze houding ten opzichte van dieren is dus dubbel, er treedt cognitieve dissonantie op.

Hoe we ons gedragen tegenover dieren kwam onder hoogspanning te staan sinds Darwin met zijn evolutietheorie wees op de eenheid van alle leven. We weten het nu: we zijn een geëvolueerde primate en geen gevallen engel. De menselijke uitzonderingspositie staat op losse schroeven. Eigenlijk kunnen we spreken over 'de mens en andere dieren', al lukt dat mij vaak niet in deze tekst. We zijn het zo gewend om de mens als een aparte categorie te zien, een trapje hoger in de zijnshiërarchie dan de dieren.

Dat beeld wankelt, nu het wetenschappelijk onderzoek naar dieren op volle toeren draait. Studies van het gedrag van dieren in het wild tonen keer op keer aan hoe complex het dierenleven is. Veel dieren hebben op zijn minst een aanzet tot empathie. De grens tussen mens en dier valt steeds moeilijker te trekken. De vraag wordt zo stilaan: zijn wij wel slim genoeg om te begrijpen hoe slim de andere dieren zijn?

Eigenlijk zijn wij, mensen, biologisch gezien gebrekkige wezens. We hebben veel zwakke kanten, we zijn instinct-arm. We zijn het niet-vastgestelde dier, veelzijdig, open en flexibel. Van die biologische zwakte hebben we onze sterkste troef gemaakt, zegt Ton. Doordat we onszelf voortdurend moesten uitvinden, hebben we cultuur ontwikkeld: werktuigen, taal, instituties.

Diervriendelijker

Sinds de publicatie van 'Animal Liberation' van Peter Singer, waar we het eerder tijdens deze zomerweek al over hadden, is de dierenrevolutie niet meer te stoppen. Onze kijk op dieren evolueert. In onze omgang met dieren zijn er tendenzen ten goede, maar het gaat langzaam. De weerstand is enorm, door de grote economische belangen en door de botsing met het eeuwenoude mensbeeld dat ons toeliet om dieren uit te buiten. Dierentuinen, stierenvechterij, dierproeven, recreatieve jacht: het zijn activiteiten die meer en meer worden gereguleerd, ingeperkt of die op zijn minst tegenwind ondervinden.

Ton Lemaire pleit voor landbouw en veeteelt op een totaal andere basis. Hij stelt voor om de traditionele landbouw en veeteelt te rehabiliteren. Niet omdat alles vroeger idyllisch was, maar de omgang met dieren was toen wel diervriendelijker dan nu. Opnieuw decentraliseren dus, bewust kiezen voor kleinschaligheid. Ton pleit niet voor veganisme of abolitionisme, wel voor vreedzaam en zorgzaam omgaan met dieren. Zelf oogst hij van de honing in zijn bijenkasten enkel het surplus, dat wat de bijen meer verzamelen dan ze nodig hebben. En zijn hond krijgt een klein stuk vlees, al eet Ton dat zelf bewust niet.

Er bestaat een ideaalbeeld van de 'nobeles wilde', de ecologisch wijze jager-verzamelaar die in evenwicht leefde met zijn omgeving, een beeld waar sommigen graag naar teruggrijpen. Heeft die nobele wilde ooit bestaan of is het een mythe? Er zijn vraagtekens bij te plaatsen. In ieder geval zijn onze aantallen te groot om op die manier te gaan leven. We moeten wel verder met landbouw en veeteelt. Toch kunnen we iets leren van de jager-verzamelaars: ze inspireren ons om de eenvoud van het leven te waarderen en om ons betrokken te voelen bij de natuur.

Hoe zien we onze omgang met dieren in de toekomst? Lang geleden omvatte onze kring van morele betrokkenheid enkel onze eigen groep. Ondertussen hebben we hem uitgebreid tot de hele mensheid. Iedereen is onze naaste en de rechten van de mens zijn ons referentiekader. Maar de dieren? Die vallen erbuiten. Het humanisme stelt de mens centraal. Ton Lemaire pleit voor een verruiming van het humanisme: niet om de mens omlaag te trappen, wel om het dier beter te behandelen. Laat ons de dieren opnemen in onze morele kring, stelt hij voor. Humanimalisme, noemt hij dat, al geeft hij toe dat het woord een tongbreker is.

Het humanimalisme introduceren als nieuwe ethiek voor het antropoceen is in het belang van de dieren én van onszelf. We zijn erbij gebaat dat we onszelf beperken. Als we onze planeet verstandig willen beheren, doen we er goed aan om een kosmisch besef, een diepgaand gevoel van verbondenheid met alles, te ontwikkelen.

Bevreemdend

Terug thuis keek ik met andere ogen naar de eentonige maisvelden, de jonge koeien in de wei (melkmachines in spe), de velden met besproeide snijbloemen, de aangelegde tuinen, de vele verharding. Er zijn nauwelijks vierkante meters die niet door de mens worden aangeraakt. Heel het ons omringende landschap reflecteert onze verhouding tot dieren en planten, die gebaseerd is op uitbuiting. Het landschap voelde bevreemdender aan dan ooit.

Dit is niet de manier waarop we verder kunnen. De zomerweek gaf me het gevoel dat er dingen aan het schuiven zijn gegaan, ook al waren we er maar met een zestigtal Aardewerkers. De nieuwe inzichten zullen geïntegreerd raken in ons handelen, al zal het zijn tijd vragen. Gelukkig stond het 'onkruid' in mijn tuin nog even hoog.

An Van Damme is Aardewerkster

De Olmendans

“Al tientallen jaren introduceer ik de Olmendans van Joanna Macy binnen en buiten Aardewerk in talloze workshops, om steeds weer te ervaren hoezeer deze dans op een diepe en blijvende manier engageert. De vele mensen, die de afgelopen decennia programma’s bij Aardewerk hebben gevolgd, hebben kennis gemaakt met deze eenvoudige maar diep doorwerkende dans. Zowel tijdens de zomerweken, die Aardewerk reeds meer dan dertig jaar organiseert, als tijdens de opleidingen ‘Ecologische Filosofie en Politiek’, vormt de Olmendans een sterk moment van verbondenheid, van verstillend en intentionaliteit. Het moment waarop mensen elkaar de hand reiken, een cirkel vormen en samen dansen op de prachtige muziek laat een blijvende indruk na en staat symbool voor de weg die we als mensheid af te leggen hebben.

Hieronder volgt de vertaling van het verhaal dat Joanna Macy vertelt over het ontstaan en de verspreiding van de Olmendans.”

Er is een rondedans die we dansen in elke workshop en cursus die ik geef, of het nu over systeemtheorie, Boeddhisme of over diepe ecologie gaat. Wij doen dit om onze geesten te openen voor de wijde wereld waarin we leven en om onze intentie te versterken om bij te dragen aan de heling ervan. Telkens wanneer we de muziek opzetten en elkaars handen vastnemen, denk ik aan Novozybkov in de herfst van 1992.

Ons team van vier mensen – Fran en ik en twee Russische mannen – waren in Wit-Rusland en Oekraïne van de ene stad naar de andere gereisd, waar we workshops gaven aan mensen die leefden in gebieden die door de Chernobyl-ramp besmet waren. Tenslotte kwamen we aan in Novozybkov, onze laatste stad – een landbouwstadje van 50.000 inwoners met wat lichte industrie op ongeveer 160 km ten oosten van Chernobyl in de Bryansk-streek in Rusland.

Op basis van onze jarenlange ervaring in het leiden van workshops rond wanhoop, kwamen we, zoals we aan de autoriteiten uitlegden, ‘psychologische hulpmiddelen aanbieden voor het omgaan met de gevolgen van zware collectieve trauma’s’. We hadden onze workshops als titel meegegeven: *Een Sterke Post-Chernobyl Cultuur Opbouwen*. De naam klonk aardig Sovjet-achtig, maar ik realiseerde me al gauw dat het woord “post” een vergissing was. “Dat suggereert dat de ramp voorbij is”, zei ik tegen Fran, “maar het is voor ons duidelijk dat die niet voorbij is. Hij blijft zichzelf in de tijd in vicieuze cirkels opstapelen via positieve feedbacklusen”. De radioactiviteit verspreidde zich nog altijd stilzwijgend door de wind, het water, het voedsel, zij creëerde nieuwe gifstoffen tijdens de vermenging met industriële vervuiling en verspreidde ziektes in lichamen die al door eerdere blootstellingen waren verzwakt. We begrepen al gauw dat onze workshops niet bedoeld

waren om mensen te helpen herstellen van een catastrofe, maar eerder om te leren leven met een nog altijd voortdurende ramp.

Het was Harasch die erop aangedrongen had dat we naar Novozybkov zouden komen. Als Russische psycholoog werkzaam in Moskou was hij binnen een paar uur na het ongeluk naar Chernobyl gevlogen om de operatoren van de verdoemde reactor te ondersteunen. In de zes daaropvolgende jaren reisde hij naar steden in de hele regio om de overlevenden te helpen, en geen enkele daarvan had hem zo diep getroffen als deze stad en haar lot.

Op de treinreis oostwaarts van Minsk naar de Russische grens haalde hij zijn kaart tevoorschijn en vertelde ons nogmaals het verhaal. De brandende reactor was ten tijde van de ramp een vulkaan van radioactiviteit toen de wind naar het noordoosten draaide en de wolken met giftige rook meevoerde richting Moskou. Teneinde de miljoenen mensen in dat metropoolgebied te redden werd een snelle beslissing genomen om de wolken te beschieten, waardoor zij in neerslag veranderden. Een voor eind april ongewoon hevige stortregen met intense concentraties radioactieve jodium, strontium, cesium en plutoniumdeeltjes zette de steden en velden en wouden van de Bryansk-regio, net over de Russische grens vanuit Chernobyl, onder water. De hoogste Geigerwaarden werden gemeten, en worden nog altijd gemeten, in en rond de landbouw- en licht-industriële stad Novozybkov. "De mensen daar werden niet geïnformeerd over de keuze van hun regering – wie wil er nu aan mensen vertellen dat zij opgegeven zijn, een vogel voor de kat? Tegenwoordig is het algemeen bekend dat de wolken beschoten werden, maar er wordt zelden over gepraat. En ook dat stilzwijgen maakt deel uit van de tragedie voor de mensen van Novozybkov.

In een grote open ruimte van een school voor bijzonder onderwijs zaten vijftig inwoners van Novozybkov, vooral onderwijzers en ouders, vrouwen vooral, in een grote cirkel. Zij zaten, netjes, bijna formeel gekleed, rechtop met hun ogen strak gericht op de spreker, en zij stonden op als zij spraken, zoals hun kinderen in school rechtop staan als zij iets moeten voordragen.

Ik legde uit wat de aard en het doel was van het werk dat we kwamen doen, en was blij met de snelle en overtuigende vertalingen van Joeri. Als jonge arts en sociaal activist had hij in Moskou uitgebreid gebruik gemaakt van mijn boek, en hij had zijn eigen opvattingen over hoe mensen gevoelens van isolement en moedeloosheid kunnen overwinnen en hun levens weer op de rails kunnen krijgen. Om het Russisch in het Engels te vertalen zonder tijd te verliezen fluisterde Fran in mijn oor. Halverwege de ochtend was er al veel gezegd. Ik was blij de woorden even los te kunnen laten toen ik de muziek van de Olmendans opzette en de eenvoudige stapjes voordeed. Vervolgens gaven we elkaar allemaal een hand en bewogen samen op de muziek.

De vierenvijftig mensen in de ruimte waren met teveel om in één cirkel te dansen, dus vormden we concentrische cirkels. De bewegingen zijn gemakkelijk aan te leren en al gauw pasten de cirkels zich

aan aan de muziek. En telkens wanneer we naar het midden stapten en onze verbonden handen hoog boven onze hoofden brachten, leken we wel een reusachtige zonnebloem of een lotusbloem met vele bloemblaadjes.

Terwijl we dansten vroeg ik me af wat de burgemeester van Novozybkv zou denken als hij ons zag. Ons team had bij onze aankomst de dag ervoor met hem contact opgenomen om uit te leggen wat we kwamen doen. De knappe wat zwaarlijvige man van een jaar of veertig luisterde wat omzichtig. "Het is goed dat jullie hier psychologische revalidatie komen brengen," zei hij.

Dat was de term die nu in zwang was: psychologische revalidatie. Ik was blij dat de emotionele tol van de ramp tenminste door de autoriteiten erkend werd, vooral omdat in de drie jaren volgend op de ramp dokters de opdracht kregen van het Ministerie van Gezondheid om de gevolgen te ontkennen. Als mensen volhielden dat hun ziekte en uitputting, hun kankers, hun miskramen en misvormde baby's iets te maken hadden met Chernobyl, kregen ze de diagnose "radiofobie", een irrationele angst voor straling. Toch ergerde de uitdrukking "psychologische revalidatie" me; ik vond het een belediging voor de mensen van Chernobyl. Het reduceerde hun lijden tot een pathologie, alsof het iets was wat gecorrigeerd moest worden.

Hoe konden we aan de burgemeester het fundamentele verschil met onze visie overbrengen? "Meneer de Burgemeester", zei ik, "wij denken niet dat wij het lijden van uw mensen kunnen wegnemen. Dat zou van onze kant nogal aanmatigend zijn. Maar wat we kunnen doen is samen kijken naar de twee belangrijkste manieren waarop wij als mensen op collectief lijden reageren. Het lijden van een volk kan nieuwe krachten en solidariteit teweegbrengen. Of het kan leiden tot isolement en conflict, waardoor mensen zich tegen elkaar keren. Er is altijd een keuze."

Op dat moment veranderde het gedrag van de burgemeester totaal. Hij leunde achterover in zijn stoel, spreidde zijn handen op de tafel en zei: "Er gaat geen dag voorbij en geen enkele ontmoeting in dit bureau waarin niet de woede duidelijk wordt die juist onder de oppervlakte zit. Wat ook het gespreksonderwerp is, er is altijd die nauwelijks ingehouden woede, klaar om te ontploffen." En dan, na een korte pauze, "Als er iets is wat ik kan doen om uw werk hier te ondersteunen, laat het me weten."

Tijdens die eerste dag van de workshop werd echter duidelijk dat deze mensen er weinig behoefte aan hadden om te praten over Chernobyl en de voortdurende aanwezigheid daarvan in hun leven. Zij verwezen er terloops naar als "de gebeurtenis", en spraken vervolgens weer over andere dingen. Mensen in minder besmette steden dan hier hadden ons in detail verteld over de uitputting, de chronische infecties, de groeiende patronen van kanker en geboortedefecten. En nu was ik aangekomen op de meest toxische plaats van allemaal om deze mensen in hun lijden bij te staan, en ze wilden er niet over praten. Zelfs een getrouwd koppel, dat om beurten in de voor- en

namiddag wegging, zeiden geen woord over hun kleine meisje in het ziekenhuis waar zij zich naar toe repten.

Het stilzwijgen van de groep leek te zeggen, "We hebben geen behoefte om hierover te praten. We moeten al al onze tijd in deze nachtmerrie steken. Hier kunnen we eindelijk aan iets anders denken. We kunnen samen kijken hoe we weer wat evenwicht en harmonie in ons gezinsleven kunnen brengen." Over dat laatste waren ze zeer duidelijk. Zij wilden weten hoe ze om moesten gaan met opstandige kinderen, nurse afwezige echtgenoten, roddelende burens.

Harasch boog zich naar mij toe. "Het gaat allemaal over hetzelfde – Chernobyl. Op het bewuste niveau verandert Chernobyl in spanningen en conflicten in familierelaties."

Okay, we focusten ons op het familiale leven. Er ontspoon zich een levendig gebeuren van mensen die partners kozen om confrontaties tussen ouders en kinderen uit te beelden, van rol te verwisselen, te oefenen hoe naar elkaar te luisteren. Dit deed hen terugdenken aan hun eigen kindertijd – niet alleen aan de adolescente frustraties die hen konden helpen om mee te leven met hun eigen nageslacht, maar ook aan de goede tijden. Ze wisselden herinneringen uit aan oogsttijden met hun grootouders, aan feestjes met de arrenslee en visuitstapjes naar de Dnjepr. Het voelde allemaal zo herstellend – alsof we allemaal samen van een uitstekende en heilzame maaltijd genoten – dat Fran nog meer oefeningen toevoegde waarin mensen zich samen de oude bronnen van vreugde konden herinneren.

Waarom voelde dit zo belangrijk? "We versterken het immuunsysteem van onze cultuur," dacht ik bij mezelf, en zei het toen hardop. Zoals straling de integriteit van het lichaam aanvalt, zo valt die straling ook onze samenleving aan en holt het gevoel van heelheid en continuïteit uit. Om het immuunsysteem van onze cultuur te ondersteunen, moeten we ons herinneren wie we zijn en wat onze bronnen van kracht zijn; concrete herinneringen helpen ons daarbij.

Het is nu avond, en voordat we uit elkaar gaan om naar huis te gaan, dansen we nog een keer rond op de muziek. Een gitaar speelt de muziek en een vrouw zingt. Zij zingt in het Lets een lied ter ere van de olm in de hoop op zijn genezing, want die boom heeft het moeilijk zowel in de Baltische Staten als in mijn eigen land. Maar mij wordt verteld dat achter haar woorden ook andere betekenissen schuilgaan – een roep om bevrijd te worden van de Sovjet bezetting, en de wil om vol te houden en in verzet te komen. Het doet er niet toe dat we geen Lets verstaan; het is haar stemgeluid waarop we dansen, en op de steeds terugkerende melodie, waardig en vol verlangen. Intussen zijn de eenvoudige pasjes zo bekend dat sommigen met hun ogen dicht dansen. Hun gezichten worden onbeweeglijk, alsof zij luisteren naar iets wat juist buiten hun bereik ligt. Ooit hadden ze hun eigen volksdansen. Wanneer zijn deze oude tradities verdwenen, verbannen naar een nutteloos verleden? Was het onder Lenin, Stalin?

Onze gastheren, die van Fran en mij, wonen in een appartement op de vierde verdieping van een betonnen woonblok. Een muur van hun salon is behangen met een prachtige scene van een bosgebied: zonlicht valt tussen berkenbomen door op een groene open plek. In deze kamer volgepropt met goed gestoffeerde meubelen geeft het vergezicht op het behangpapier een verfrissend gevoel van ruimte en natuurlijke schoonheid. Ik sprak er die avond bij een kopje thee over met Vladimir Ilyich, de vader van onze gastheren en schooldirecteur van de school in Novozybkov. Hij zat daar met zijn 10-jarige kleinzoon en toonde me de grote Geigerteller waarmee hij in zijn auto rondrijdt; deze teller geeft aan waar het gif recent opgedoken is en waar de kinderen dus niet mogen spelen.

Mijn ogen volgend zei Vladimir Ilyich, "Dat is waar de kinderen niet mogen komen – trouwens niemand van ons. Want de bomen blijven zeer lang radioactief. Onze voorouders waren bosmensen. Tijdens de Nazi-bezetting vochten onze partizanen vanuit het woud. Zelfs in de harde tijden onder Stalin trokken we elke vakantie en elk weekend de bossen in – om te wandelen, te picnicken, paddenstoelen te zoeken. Ja, wij waren altijd mensen van het woud." En rustig herhaalde hij, nog eens: "mensen van het woud".

Ik vroeg hem wanneer hij weer terug het woud in zou kunnen gaan? Met een vermoeid lachje haalde hij zijn schouders op. "Niet tijdens mijn leven", zei hij, en met een blik op zijn kleinzoon, "en ook niet tijdens zijn leven." Waarop hij een gebaar maakte naar het behangpapier "Dit is ons woud nu."

Het is de tweede ochtend van onze driedaagse en de mensen komen de vergaderzaal van de school binnen, nemen elkaars handen vast, en voordat er enig woord gesproken is, beginnen zij met de Olmendans. Elke vierde maat, tussen het naar rechts of links bewegen, voorwaarts of achterwaarts, pauzeren we vier tellen waarop we zachtjes wiegen. In mijn ogen konden we deze ochtend bomen zijn, tengere stammen wiegend op stevige wortels, en onze armen, als we ze opheffen, lijken op takken die in elkaar grijpen. Dansen we voor de bossen die we niet langer kunnen binnengaan?

Terwijl ik ronddans met de anderen, herinner ik mij de verbindingen die deze dans tot bij mij gebracht hebben – hoe die mij bereikte via Hannelore, mijn vriendin in Duitsland, die hem gekregen had van Anastasia, haar Duitse vriendin, die de dans op het Letse lied creëerde. De dans is niet alleen bedoeld voor de heling van de olm, zei Anastasia via Hannelore aan mij. Het gaat om de intentie. Het gaat om het versterken van ons vermogen om onszelf een doel te stellen en het besluit dat ons hart genomen heeft ook uit te voeren.

Ik hoor in mijn hoofd weer de stem van leraar Khamtrul Rinpoche over het uitzonderlijke belang van motivatie, *bodhicitta*. Ik herinner me ook weer de Oceaan van Wijsheid – de brandende intentie die hij belichaamde als hij armoede en gevaar glimlachend tegemoet trad. En ik denk: dit is een bhodisattva dans.

Die namiddag brak het verdriet door.

Het gebeurde onverwacht, tegen het einde van een geleide oefening waarin ik de mensen van Novozybkov uitnodigde om contact te maken met hun voorouders en hun krachten te oogsten. Bewegend door de ruimte, als in een groot ronddraaiend wiel, reisden zij terug in de tijd doorheen alle voorgaande generaties. De stem van Joeri, die hen begeleidde, verrijkte mijn woorden. Vervolgens bewogen zij zich met hun stappen weer voorwaarts in de tijd om de gaven van hun voorouders te verzamelen om ze in hun huidige leven te kunnen gebruiken. Maar tijdens die terugreis, toen we het jaar 1986 bereikten, schrokken ze terug. Zij weigerden verder naar het heden te komen. Zij weigerden de horror van wat hen toen overkomen was te accepteren, en het was juist die weigering die hen dwong om erover te spreken.

Het spreken explodeerde. Er kwamen herinneringen vrij aan die onaanvaardbare lente – de verschroeiend hete zuidwestenwind, de witte as die bij heldere hemel uit de lucht kwam vallen, de kinderen die daarin rondrenden en speelden, de stortregen die daarop volgde, de geruchten, de angst. Weet je nog hoe het was? Weet je het nog? Weet je het nog? Ons team had papier en kleurpotloden klaargelegd voor de mensen om de gaven die zij van hun voorouders ontvangen hadden te tekenen, maar nu bestond er nog maar een enkel thema. Een aantal tekeningen beeldden bomen uit en een weg die naar de bomen leidde, en over de weg een slagboom, of een grote X, die de weg afsloot.

Toen we uiteindelijk weer samenkwamen in de grote cirkel barstten de positieve gevoelens die tijdens de workshop gegroeid waren uiteen in woede, gericht op mij. "Waarom heb je ons dit aangedaan?" schreeuwde een vrouw. "Waar is dat goed voor? Ik ben bereid om het verdriet te dragen – al het verdriet van de wereld – als het mijn dochters zou kunnen behoeden voor de kanker. Telkens wanneer ik naar hen kijk vraag ik mij af of er tumoren zullen groeien in hun kleine lijfjes. Kunnen mijn tranen hen beschermen? Waar zijn mijn tranen goed voor als zij dat niet kunnen?"

Ook door anderen werden boze, verwarde dingen gezegd. Onze tijd samen was tot nu toe zo goed geweest, zo'n welkome onderbreking in wat hun leven geworden was; waarom had ik het bedorven?

Terwijl ik naar hen luisterde, voelde ik me diep geraakt en verweet mijzelf stilzwijgend mijn ongevoeligheid. Wat kon ik nu in hemelsnaam nog zeggen? Een uiteenzetting over de waarde van het werken rond wanhoop zou obsceen geweest zijn. Toen ik uiteindelijk de stilte die volgde op die lange uitbarsting verbrak, was ik verbaasd dat de woorden die in mij opkwamen niet over hen gingen of over hun lijden onder Chernobyl, maar over het volk van Hannelore en Anastasia.

"Ik bezit geen wijsheid die jullie verdriet kan lenigen. Maar ik kan dit met jullie delen: Na de oorlog die hun land bijna compleet vernietigde, besloot het Duitse volk dat zij er alles aan wilden doen om hun kinderen het lijden te besparen dat zij geleden hadden. Zij werkten hard om hen een veilig, rijk

leven te bezorgen. Zij creëerden een economisch mirakel. Zij gaven hun kinderen alles – behalve één ding. Zij gaven hen niet hun gebroken harten. En hun kinderen hebben hen dat nooit vergeven.”

De volgende ochtend, nadat we na de olmendans onze plaatsen weer innamen, constateerde ik opgelucht dat ze er nog alle vijftig waren. Achter ons hingen de tekeningen van de vorige namiddag nog aan de muren, de schetsen van de bomen en de slagbomen in de vorm van een X die de weg naar de bomen versperden. “Het was moeilijk gisteren,” zei ik. “Hoe gaat het nu met jullie?”

De eerste die opstond was de vrouw die de grootste woede had geuit, de moeder van de twee dochters. “Ik heb nauwelijks geslapen. Het voelt alsof mijn hart openbreekt. Misschien zal het steeds weer openbreken, elke dag opnieuw, ik weet het niet. Maar op de een of andere manier – ik kan het niet uitleggen – voelt het goed aan. Dit openbreken verbindt mij met alles en iedereen, alsof we allemaal takken van dezelfde boom zijn.”

Van de anderen die na haar spraken tijdens die laatste ochtend, herinner ik me het duidelijkst de man die ik herkende als de vader die regelmatig wegging om zijn kleine meisje in het ziekenhuis te bezoeken. Dit was de eerste keer dat hij zich tot de hele groep richtte, en zijn houding was nog even onaangedaan, zijn gezicht nog even uitdrukingsloos, al daarvoor. “Ja, het was moeilijk gisteren,” zei hij. “Moeilijk om naar de pijn te kijken, moeilijk om die te voelen, moeilijk om erover te spreken. Maar zoals het vandaag voelt – het voelt voor het eerst in lange tijd als gezuiverd.” *Chisti*, het woord dat hij gebruikte voor gezuiverd, betekent ook niet-gecontamineerd.

Ik vertelde op mijn beurt over de vergadering die ik de volgende week in Oostenrijk zou bijwonen: de World Uranium Hearing, waar inheemse volkeren van over de hele wereld zouden getuigen van hun ervaringen met nucleaire besmetting. Navajo en Namibische mijnwerkers zouden er komen, Marshall-eilanders, Kazakken, Westelijke Shoshones wonend onder de rook van testsites, en vele anderen om te spreken over de ziekte en dood die volgden in het spoor van nucleaire energie en wapenproductie. Ik wilde dat ze wisten dat ze niet alleen stonden in hun lijden, maar deel uitmaakten van een groot web van broeders en zusters die vastbesloten zijn om hun pijnlijke ervaring in te zetten in de strijd om de wereld weer gezond te maken. “Op de hoorzitting zal ik over jullie in Novozybkov spreken, en ik zal jullie verhaal ook aan mijn eigen mensen thuis vertellen. Dat beloof ik jullie.”

Ik deed die belofte omdat ik van hen was gaan houden en vooral omdat ik wist dat zij zich vergeten voelden door de buitenwereld, die liever denkt dat de ramp van Chernobyl voorbij is. Met het verstrijken van de jaren sinds die rampzalige april van 1986 kan de catastrofe even gemakkelijk uit ons bewustzijn weggevaagd worden als de bulldozers de houten woningen van Novozybkov, met hun geverfde deuren en ramen in houtsnijwerk, met de grond gelijk maakten, omdat, zoals Vladimir Ilyich al zei “hout de radioactiviteit vasthoudt.” En nu, terwijl hun eigen regering nog meer reactors

bijbouwt, lijkt het voor deze families alsof er niets geleerd is uit al het lijden. En dat is misschien nog wel het moeilijkst van alles.

Ik heb mijn belofte aan mijn vrienden in Novozybkov gehouden. Ik sprak over hen op de World Uranium Hearing en daarna in elke groep die ik tegenkwam. Al snel deelde ik hun verhaal door ook de Olmendans waar zij zo van hielden te delen. In Boston en Londen, Bonn, Vancouver, in Tokyo en Sydney en op alle andere plaatsen waar ik workshops begeleidde, vroeg ik aan de mensen zich voor te stellen dat zij op dat moment dansten met de mannen en vrouwen van Novozybkov, en dat de handen die zij vasthielden de handen zijn van Vladimir, Elena, Olga, Igor, Misha. Ik wilde dat zij zouden voelen, sterker dan door woorden alleen, hoe hun levens vervlochten zijn met de mensen van Chernobyl.

In het proces blijkt de Olmendans op zichzelf een leraar met zijn eigen momentum geworden te zijn. Als intentionele dans helpt hij ons onze voornemens te versterken, niet alleen voor het welzijn van de mensen rond Chernobyl, maar ook voor ruimere heling. En de gewoonte is gegroeid om in de laatste helft van de dans spontaan de namen te roepen van degene wiens heling we wensen – zalm, sequoias, teelaarde, de scholen, de gevangenen, Bosnië, de Amazone. Wanneer we dan de dans weer oppakken is het alsof we een soort neurale web binnengaan waarin we de onderlinge verbondenheid met alle wezens kunnen ervaren. Of het is als een soort sonisch Indra's Net, een net dat ons ons wederzijdse thuis-zijn laat voelen en hoe dit net ons kan dragen.

We hoeven dit echter niet te zeggen. Als we stoppen met praten en een cirkel vormen, bewegend op de stappen die zichzelf herinneren, zegt de dans het voor ons.

Daarna werden meer copies van de tape gemaakt en meegenomen naar weer andere mensen, andere plaatsen – klaslokalen, kerken, vergaderzalen. Zelfs naar stranden om af te spelen vanop pick-up trucks.

"Ze arresteren ons niet terwijl we dansen," zeggen onze vrienden in Australië, die de Olmendans geïntroduceerd hebben in hun directe acties om de laatste plaatsen oud regenwoud te beschermen en de aanleg van meer uraniummijnen te blokkeren. Maar zij dansen niet om hun arrestatie uit te stellen, maar eerder om met elkaar verbonden te blijven en vast te houden aan hun intenties – "het herinnert ons eraan waarom we doen wat we doen." De zuid-westelijke wouden waarin zij kamperen, en het vochtige oerwoud van noordelijk Kakadu, hebben geen stopcontacten voor hun muziekinstallaties – maar die zijn ook niet nodig, want de Letse melodie klinkt luid uit hun open kelen. Onder oude Karri bomen, de grootste en mooiste eucalyptussoort, heb ik gezien hoe zij een bulldozer tegenhielden door er omheen te dansen. En in de binnenstad van Sydney, danste ik met hen temidden van hoge kantoorgebouwen. Op een demonstratie tegen de steun van hun regering voor het bombarderen van Irak, luisterde ik naar de ernstige, scherpe sprekers achter de microfoon en voegde er ook mijn eigen woorden aan toe; maar toen mijn vrienden naar het naastliggende

plein trokken, hun protestborden op de grond legden en elkaar de hand gaven in de Olmendans, zag ik wat er met de hele manifestatie gebeurde. Ik voelde zowel in de menigte die errond stond als in mijzelf een dieper en rustiger wordende aandacht. De cameraman van de televisie, die al bijna vertrokken was, haastte zich terug, drong zich zelfs tussen ons door - we waren intussen met veertig – naar voren om de patronen die we maakten terwijl we rondansten en onze met elkaar verbonden opgeheven handen te filmen. En op het dagelijkse journaal was te zien hoe, tussen de berichten over de oorlog, "mensen voor de vrede dansen".

Aboriginals in Australië hadden nog iets gedenkwaardigers te zeggen over de Olmendans. Het gebeurde toen een aantal van onze vrienden uit Perth een pelgrimstocht maakten naar hun voorouderlijke gebieden om te protesteren tegen een geplande uraniummijn. Als traditionele eigenaars van de terreinen die uitgegraven zouden worden waren de inheemse ouderlingen sterk onder druk gezet door de mijnindustrie en zijn consorten in de regering. De aanbiedingen van banen en geld, met de belofte dat er nog meer ging komen, hadden hen in de war gebracht over wat het beste was voor hun volk; zelfs de waarschuwingen van antinucleaire activisten klonken als weeral zoveel woorden. Maar toen de pelgrims uit Perth aankwamen, en de ouderlingen zagen hoe zij een cirkel vormden en de Olmendans dansten, glimlachten zij. "Witte vrienden, jullie dans toont ons dat jullie weten waar het echt om gaat."

***

Ecofilosofe Joanna Macy is expert in de algemene systeemtheorie en 'deep ecology'. Zij verbindt haar theoretische kennis met vijf decennia activisme en is een zeer gerespecteerde stem in vredes-, rechtvaardigheids- en milieubewegingen. Zij ontwikkelde het 'Werk dat Weer Verbindt': een baanbrekend theoretisch kader voor persoonlijke en sociale verandering.

Publicaties oa:

Joanna Macy: *World as Lover, World as Self* – London, Random House Ltd, 1993

Joanna Macy & Molly Young Brown: *Terugkeer naar het Leven* – Uitgeverij Jan van Arkel, 2012

Joanna Macy & Chris Johnstone: *Actieve Hoop* – Milinda Uitgevers 2016

***

Vertaling door **Jeanneke van de Ven**, lid van de draaischijf van Aardewerk.

Richtlijnen voor de Olmendans

Vorm een cirkel met veel ruimte om te bewegen, en geef elkaar een hand. Als er teveel mensen zijn om een enkelvoudige cirkel te vormen, vorm dan concentrische cirkels met een afstand van een grote stap tussen de cirkels.

Het is niet belangrijk op welk moment in de muziek je begint te dansen, behalve dat je moet starten op een slag. De dans bestaat uit vier tellen beweging, afgewisseld met vier tellen stil staan. Wieg bij het stilstaan, en stel je voor dat je de energie als een spiraal vanuit het hart van de aarde door de grond heen kunt voelen opstijgen in je lichaam. Wanneer de energie de hartchakra bereikt, stuur deze dan door voor de heling van de olmen en van alle andere wezens. Dit is een intentionele handeling, en Anastasia Geng, die de dans op het Letse lied creëerde, zei dat het doel van de dans het opbouwen van sterke intenties is.

De cirkel beweegt tegen de klok in (naar rechts). Begin altijd met de rechtervoet. Begin door vier stappen achterwaarts te zetten (naar rechts). Na vier tellen stilstaan (wiegen), gaan de vier volgende stappen naar voren, nog altijd tegen de klok in. Zet, na de volgende vier tellen stilstaan, vier stappen naar het centrum van de cirkel, en hef aan elkaar gelinkte armen omhoog ; denk eraan weer stil te staan en vier tellen te wiegen. Zet vervolgens vanuit het midden van de cirkel vier stappen achterwaarts en ga op deze manier verder totdat de muziek halverwege stopt. Tijdens de stilte voordat de muziek weer begint, herinnert de begeleidster de dansers eraan dat zij gedurende de tweede helft van de dans die delen van onze wereld – wezens, plaatsen, instellingen - bij naam kunnen noemen waarvoor zij heling wensen.

Muziek: [elm dance](#)